

Весна Марјановић

Бела недеља и карневали код Срба *

Карневал у Србији као легитимни спектакл посвећен пролећним масовним народним светковинама се појављује тек на почетку 21. века. До тада је еквивалент карневалу у српском народу била Бела недеља, односно покладе пред велики ускршњи пост, често називане беле покладе, проштене покладе, завршне покладе, месопуст, месојеђе, сирне покладе, фашанге (од немачке речи *fašnik*). У новије време, лети се под окриљем туристичких организација појединих градова и Туристичке организације Републике Србије организују спектакли који носе назив карневал, па су данас познати карневали у Панчеву, Белој Цркви, Врњачкој Бањи, Београду, Новом Саду, Сомбору, Лесковцу, Пожаревцу, Шапцу.

Данашњи карневали су еволуирали кроз четири основна стадијума који се још увек преплићу. Преко античких, балканских и општесловенских култова намењених за плодност мајке земље и природе, вегетације и аграра, током раног средњег века, све до половине 16. века обухваћени су култовима предака и мртвих. Потом у току 19. и на почетку 20. века на сцену ступају садржаји народних драмских играка. Понегде (највише у данашњим северним пределима Србије и уз процесе акултурације) према узору на ликове из *comédie dell' arte*, прихваћене из других културних образаца, уз гротеску и бурлеску уличне атмосфере, карневал се заодева политичким сарказмом, који се вешто уклапа у (привидну) борбу против свих „зала“ и болести друштва.

У не тако давној прошлости, оно што је за многе земље Европе карневал, у Србији је то била Бела недеља. Бела недеља, односно месојеђе је првобитно било, а у неким регионима је и остало у форми обредне праксе граничне временске зоне. Одржава се на прекретници смене годишњих доба - летаргичног мртвила зиме и почетка буђења пролећа. Ухватљив део народног општења са природом је његово понашање посебно у граничном времену када се одиграва прелазак с једног начина исхране на други, из једног стања свакодневице у стање ишчекивања празника, Ускрса, али и буђења вегетације. Време одређено за ова догађања обухвата распон од божићних празника па све до осме недеље пред Ускрс. Тада се народ мобилише у славу пролећа. У том смислу Беле покладе су празник целог насеља, и тог дана се сви међусобно друже и чашћавају. Насељима круже маскиране поворке, обилазе домаћинстава и скупљају дарове. Након тога уз дружење око упаљених ватри, прескакања и кокања кокица, празновање се завршава.

* Slavic Carnivals, Forum of Slavic Cultures, Ljubljana, 2014; 91-97.

Дакле, из основне структуре празника проистиче и смисао поворки и понашања учесника у њима, сагледива је материјалистичка сфера, тј. првенствено је спектакл осликан у чулним ритуалима који воде у простор забрањеног, табуисаног. Одећа, маске, музика, песма, игра, поруга, веселост, претераност у јелу и пићу веома су експликативни садржаји тог назовимо карневалског спектакла, па и савремених догађања о Месопусту и Белој недељи. Међутим, све има свој уређени, контролисани неред. У прошлости су у овим сеоским и варошким светковинама углавном учествовали младићи стасали за женидбу или тек ожењени млађи мушкарци. У каснијем периоду састав група које се појављују под маскама је различит и чине га деца, омладина оба пола али и старији мушкарци.

Садржај прерушавања односи се на маскирање које се постиже помоћу маски, костима, реквизита, прописаног понашања (промена говора, песме с ласцивним садржајима, сарказам). У српском језику најчешће се користе термини маскирати и прерушити за особу која се трансформише одећом и реквизитима, ставља маску на лице и мења своје понашање у циљу обављања неке магијско-религијске радње или друштвено задате улоге у оквиру одређеног ритуала. У народном језику су у употреби изрази попут алосати, комендијати, костимирати, наградити, налорфати, намаскирати, намачкарати, намашкарати, направити, натрапити, преградити, преличити, преобразити, преоденути, пресвући, уолати (уолани). Обилазак насеља, потом представљачке форме - приче саткане од људи у вербалном и невербалном контексту изведене на јавном месту су део садржаја Беле недеље.

Поворке најчешће представљају покладну свадбу или погребну свиту.

Покладни сватови се легитимишу кроз ликове гравидне младе и младожење, те њихове пратње са свештеником и помоћником који их венчава пред сваким домом где се зауставе. Млада је обично прерушени „гравидни“ мушкарац, наглашеног стомака и груди, док је младожења нешто нижи од младе, у свечаном мушком оделу. У поворци је и група са антропо-зооморфним маскама, као и оним појединачним ликовима који сакупљају дарове. Свештеник често има од реквизита књигу коју држи наопако и пред сваком кућом где застане поворка венчава младу и младожењу. У погребној поворци истиче се покојник кога носе на носилима и свештеник који обавља опело по православном обреду уз шаљиве и комичне сцене. Поред наведених поворки има и оних у којима учествују ликови баба и деда, као и старци, дедице (Косово и Метохија). Обично су одевени у исцепану одећу, с много закрпи и огрнути неким крзненим одевним предметом окренутим длаком наопако. Поред штапова у рукама опасани су клепетушама, звонима и прапорцима. Баба обично од реквизита има преслицу и вретено. Зооморфни ликови у поворкама представљају медведе, вукове, роде, коње, јелене, волове, козе, овце, камиле.

Маске је могућно поделити на оне које се носе испред лица и оне које покривају лице - што чини ново лице. Ликови су: зооморфни - маска у облику клоцалице која представља јелена, козу, овцу, медведа, вука, вола, роду; зооморфно-антропоморфни, попут маски корубе и лејке, буше, грађеника; антропоморфни - маске плашила, црних лица, нашминканих лица, лице кловна, лица с гротескним изразима наглашених носева, избачених зуба и друго; фантазијски

ликови припадају свету фолклора, бајки, тренутној инспирацији појединаца; ергоморфне маске у облику предмета из свакодневице - кутије, сладоледи, корпе и сл.

Одећу или костим сачињава свакодневна одећа ношена на различите начине - окренута наопако: бундаши, прслуци чије је крзно са спољашње стране, доњи веш, пиџаме, чаршави, ћилими, прекривке и слично; народна ношња или делови ношње, посебно девојачке свечане народне одеће, униформе или делови униформи, док се у последње време јављају и посебно израђени костими. Приликом маскирања користе се бројни детаљи као што су апликације на костиму: репови

- лисичји, коњски, рогови од овна или бика, ћуреће шије, гушчије крило, шљокице, метални привесци, огледала, и друго. Реквизите, такође чине предмети са којима се људи сусрећу свакодневно, али у датим околностима привидног нереди и инверзног понашања додају им се посебна значења. Тако се користе мотке, мачеви, звона, клепетуше, прапорци, преслице, вретена, трлице, пиштаљке, чегртаљке, пластичне канте и флаше, порно часописи, чађ, пепео, брашно и многи други.

Понашање прерушених у поворкама зависи од подручја и времена када врше опходе у насељима - да ли су ритуали намењених просперитету домаћинства и аграра или исмевању социјалних и политичких прилика. Често су инспирисани текстовима са ласцивним садржајима, уз агресивно, бучно најављивање присуства маркираних, игранки и балова, избора најуспелијих маски, развоја посебних комуникацијских односа са немаскираним до заједничких гозби, претеривања у јелу и пићу.

Дакле у сумарном пресеку учесника у покладним поворкама (карневалима) у традиционалној српској култури уочава се разноврсност њихових назива на ширем простору Србије: Арапи, Цигани, фашанге, грађеници, камиле, комендијаши, шилкани, кудељаре, плашила, курјаче, лорфе, мачкаре, машкаре, мечке, преличенци, прерушенци, беле бабе, оале, лесници. Према називу како се данас означавају могућно је одредити и њихово значење које су поседовали у традиционалном моделу културе. Данас се једва могу сагледати архаични елементи, а уочава се све више продор новијих облика у понашању учесника, управо оних које диктира друштвена стварност у окружењу. На северним просторима Србије, издвајају се социјално-политичке актуелности које добијају свој пуни замах у времену обрнуте друштвене стварности док у централној Србији усредсређено је на већ постојећи уходани модел обиласка домаћинстава и прикупљања дарова.

Покладне обредне поворке под маскама су давно изашле из оквира магијско-религијског ритуала. Савремени човек на овим просторима је дужи временски период одвојен од некадашњих представа појаве инкарнираног претка или аграрног божанства од којег се очекивала помоћ за плодност у новом вегетационом циклусу. Већина данашњих облика маскирања представља покрет у другом правцу и сједињује се са људима у моменту када они то и пожелеле да практикују својом вољом.

Дакле, и у култури становништва у Србији, у крајевима где је одржан континуитет у прерушавању на Месопуст и Белу недељу, али и у новим

подручјима где се уводе и обнављају маска и поворке под маскама прешли су путању од кулног, обредног до забавног предмета који служи социјалном пражњењу. Магијско-религијско значење замењено је забавним садржајем који се манифестује у мобилизацији заједнице. У савременим прерушавањима разоткрива се подударност с другим културама и врло лако се уочавају слични облици комуникација између људи под маском. У тој комбинацији различитих култура језик маске се препознаје, јер маска и маскирање носе исте ефекте, а посебно оне које једноставно можемо окарактерисати магичним или опчињавајућим својством за оне који се прерушавају, што уједно даје слику универзалности и особености човека као homo symbolicum-a.